

Ermeni Kıpçakçasının Diyalektal Farklılaşması Üzerine **Edward Tryjarski*** **Çev. Hasan Kapdan****

1957 yılında, Ermeni-Kıpçak versiyonuyla yazılmış “Polonya Ermenilerinin Hukuk Kitabı”nın yayımcıları M. Lewicki ve R. Kohn bir kuram ortaya attılar. Bu kuramda, onlar Ermeni Kıpçakçasının diyalekt olarak ayrıştırılması gerektiğini düşünüyordular. Bu kurama göre yukarıda belirtilen tarihe kadar incelemesi yapılmış metinlerde, iki diyalekt ayrımı yapılmalıdır. Ermeni Kıpçakçasını oluşturan şivelerden biri, Osmanlıcadan etkilendiğine dair kanıtlar içermektedir.(1) Yazarlar, bu varsayımı destekleyici bir kanıt göstermemişlerdir. M. Lewicki’nin erken çıkışı, onun henüz başlamış çalışmalarını ileri götürmesine izin vermemiş ve bahsedilen kuram ne bir kabulle ne de bir reddedişle karşılık bulmuştur. Özellikle, bu ayrımın ne olduğunu teorik olarak haklı çıkarabilecek hiçbir kural kabul görmemiş ve buna imkân verebilir gerçek nitelikli özellikler belirtilmemiştir. O zamandan bu yana yaklaşık 30 yıl geçmesine rağmen sorun hala güncelliğini korumaktadır ve bütün dikkatimizi bu soruna vermemiz gerekmektedir. Daha çok bu, söz konusu dilin oluşumu ve onun diğer Türk dilleriyle ilişkisi bakımından mükemmel bir başlangıçtır.

Bu arada iki Ermeni-Kıpçak diyalekti düşüncesi, Codex Cumanicus’un ilk zamanlarda gözlemlenmiş iki hatta üç diyalektinin varlığıyla aynı döneme rastlar. Maalesef yalnızca birkaç örnekle desteklenmiş bu varsayım, A. v. Gabain(2) tarafından tartışılmış, son dönemlerde kabul edilmiş ve L. Ligeti(3) tarafından derinlemesine ele alınmıştır. Bununla birlikte, araştırmanın mevcut durumu bize, söz konusu iki dildeki diyalektal farklılaşmayı uzlaştırma zeminini vermemektedir. Bu durumda daha düşük bir ihtimalle, son dönemde Y. R. Dashkevich(4) tarafından ileri sürülen teze göre bu diller arasındaki ilişki, görünüşte olduğu kadar yakın değildir. Diğer yandan, üç diyalekte ayrılmış Karaimce örneği, açık bir biçimde bizi bu sahada, konu hakkında yapılan çalışmalar üzerine yoğunlaşmaya davet etmektedir.

Ermeni Kıpçakçasının diyalekt olarak farklılaşması sorununun araştırmacısı ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorlukların bazıları, kuramsal

* E. Tryjarski’nin 1987’de Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten dergisinde çıkan, *On Dialectal Differentiation of Armeno-Kiptchak* başlıklı makalesidir.

** Çeviren, E. Tryjarski’nin 1987’de Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten dergisinde çıkan, *On Dialectal Differentiation of Armeno-Kiptchak* başlıklı makalesidir.

nitelikte olup kalan zorluklar, bizim şimdiye kadar yayına hazırlanmamış muhtemel çoğunlukta var olan Ermeni Kıpçakçası elyazmaları hakkındaki henüz yetersiz bilgimizin sonucuyla ilgilidir.

“Diyalektler” hakkında konuşurken, kendiliğinden “dil” ile “diyalekt” arasındaki karşılıklı ilişkinin çok tartışmalı ve kılı kırk yaran sorunu ile karşı karşıya kalırız. Şimdiye kadar Ermeni Kıpçakçasıyla ilgili olduğundan çok fazla araştırmacının düşüncesi şu yöndeydi: Kendine özgü fonolojik özellikleri, söz varlığı ve kaydedilmiş ve hatta basılmış çok katlı ve çeşitli metinlerindeki alfabetinin kullanımı nedeniyle Ermeni Kıpçakçası, “dil” olarak adlandırılmaya değerdir. Bu bakış açısından yola çıkarak ihtimal verilebilir diyalektleri belirlemek için yapılacak bir girişim şaklen güdülenmektedir. Ancak burada bile alfabe, ödünclemeler ve başka dilden alıntılar gibi kılıfları bir kenara koyup onun en eski katmanındaki arı dilbilimsel Türkçe malzemeyi incelersek karşıt bir görüş kabul edilebilir. Bu durumda, F. V. Kareelitz ve Greifenhorst’un, 1912’de Ermeni Kıpçakçasını “diyalekt”(5) olarak belirleyip ortaya koyduğu görüşü doğru olarak düşünülebilir.

Zorluğun diğerk bir yanı, genelde diyalektlerin kendilerine dayandırılan özellikleriyle ilgilidir. Morfolojik ve sentaktik özellikleri hariç, onun kendine özgü fonetik ve leksik özellikleriyle -sonuncusunu dışarıda tutarak- bütün bir millete ait dilin çeşitliliği olarak diyalekti tanımlamak için bunu, bir zemine oturtup sadece istisnai durumlarda da sosyal bir plana dayalı kural haline getiririz. Ermeni Kıpçakçası olayında, zemin unsurunu kesin ve açık olarak belirtmek zordur; hatta anlamsızdır. Aslında, doğrusunu söyleyelim, Luck ya da Zamost’taki Ermeni Kıpçakçası konuşurlarının, Lvov ya da Kamenets’tekilerden farklı bir biçimde konuştuğunu kanıtlamakta hala yetersiz kalırız. Bu bağlamda, onların Ukrayna’yı yurt edinmelerinden önceki belirli Ermeni Kıpçakçası konuşurlarının dilbilimsel ayrışımı hakkında konuşmak daha akla uygundur.

Burada Ermeni Kıpçakçasının toplumsal ve bireysel farklılaşması problemine geliyoruz. Şimdiye kadar, içeriklerine bağlı olarak ilgili yazmaların dili arasında farklılıkların var olduğu gözlemlenmiştir: Hukukî, tarihî, dinî ve dilbilimsel nitelikli metinlerde çeşitli üsluplar kullanılmıştır. Bu ortak olgu, bununla birlikte, dilin içsel gelişimi ile ilgilidir ve onun diyalektal sorunla ilgili yapacağı bir şey yoktur. Dolayısıyla, şimdiki şartlara göre temelde, yani bölgesel anlamında, bu dilin kullanıldığı büyük ve küçük şehirlerdeki değişik kolonilere neredeyse bağımlı olan Ermeni Kıpçak diyalektlerine gelirse, bunun bir temelini olmadığını sanıyoruz ve diyalekt coğrafyasıyla uyumlu bazı eş sesbirimlerini (izofon), eş biçimbirimlerini (izomorf) ya da eş sözcük çizgilerini (isoleks) ortaya çıkarmak için hiçbir sonlandırıcı gayret gerekçelendirilemez veya en iyi ihtimalle bu erkendir. Bunun için çeşitli sebepler vardır. İlki, Ukrayna’da gelişmiş olan ve yaklaşık iki yüz yıl geçmişe uzanan Ermeni

Kıpçakçası süresi, -dalga teorisine göre- yeni bir uyumu ve benimsenebilir durumları ortaya çıkarmak için çok kısaydı. İkinci olarak, Ermeni Kıpçakçası konuşurlarının hatırı sayılır derecedeki değişkenliği söz konusu olmalıydı: Sadece uzak yerlerden akıp gelen yeni gruplar değil, ayrıca bir koloniden başka bir koloniye bireylerin ve ailelerin göçleri de yaygın olmalıydı.

Bununla beraber yukarıda bahsedilenlerin hepsi şu anlama gelmemektedir: Ermeni Kıpçakçasının diyalekt olarak farklılaşması sorunu, hiç bir şekilde ortadan kalkmamaktadır. Durum böyledir ama çözüm için başka bir düzlemi, artzamanlı açıdan, daha açıkçası tarihsel diyalektoloji çerçevesinde bölgesel ve tarihi düzlemleri birleştiren bir formülle uygulamaya koymak gerekmektedir.

Sorun, artzamanlılık olunca sonraki iki süreç birbirinden ayrılmalıdır:

1. Mevcut bilgilerimizin ötesinde Ukrayna-Polonya topraklarına yerleşmeden önceki dönem
2. Bizim sahip olduğumuz iyi fakat analiz etmek için tam olarak ortaya çıkaramadığımız yerleşim sonrası dönem

Bütün sürmekte olan çalışmalar ve metin nüshalarına rağmen onun en eski yazmalarından başlayıp en yeni nüshalarına kadar, bu dilin gelişimi şimdiye kadar yeterince araştırılmış değildir. Bunun nedenlerinden biri de şudur: Ermeni-Kıpçakçası zaten görünüşünün heybetinde olup varlığı dönemi boyunca oturmuş ve oldukça olgunlaşmış teşekküllü bir karaktere sahiptir. Kuşkusuz, biz onun söz dizimi ve söz varlığına ilişkin başlangıcını ve çöküşünü gösteren, Slav dili çevresinde ortaya çıkmış özelliklerinden bir kısmını gösterebildik ama ilgili çalışmalar hala yetersizdir.

Yakın zaman önce, Daşkeviç tarafından kaydedilmiş bazı ilginç bulgular burada anımsanmalıdır. Yani, öyle ya da böyle, bazı ticari ve adli belgeler ve bu yerlerde yazılmış mektupların açıklığa kavuşturmasıyla Ermeni Kıpçakçası ikinci dönemi sürecinde de biliniyordu ve Ukrayna dışında İstanbul, Edirne ve Lublin’de kullanılmış olduğu ortaya çıkmıştı. Bu dildeki bazı kayıtlar Başpiskopos Torosoviç tarafından sağlandı ya da onun namına Roma’da kaydedildi. Kudüs’te 1619’da bu dilde bir baskı bilgisi kitabı(colophon) ve 1620’de küçük bir sözlük yazılmıştır.(6)

1969 yılında yazılmış bir evrakta 1618 yılına ait senetlerden birinin İstanbul’da yazılmış olduğu, bu belgenin dilinin de Osmanlıcadan etkilenmiş olduğu ortaya konulmuştur.(7) Gerçekten de biz orada şunun gibi biçimleri görmekteyiz: tiurk (=türk), diugul (çfr Osm. değil), giumuruk(Osm. gümrük) vb. Ayrıca, biçim bilgisi alanında yaygın Kıpçak biçimleri olan “men” ve “menim” yerine “ben” ve “benim” biçimleri ile karşılaşırız. Söz varlığı alanında, Eski Türkçe ve Kıpçakça biçimlerden “t’engri” (Allah) yerine “alla” (Allah) ve çok alışılmış “da” (ve) yerine de “ve” biçimlerini görürüz. Sözleşmenin taraflarından

birisi, (Yakup Bıçakçı adlı) bir İstanbul Musevisiydi.(8)

Hatta “Türk Savaşları Kronolojisi”nde bazı Osmanlıca kelimelerde görüldüğü gibi yukarıda bahsi geçen benzer durumlarda bile genellikle savaş öncesi gözlemlenen, “yapılmış olan haksızlıkların karşılıklı olarak affedilmesi” anlamındaki “halallaşmak” veya Ermeni Kıpçakçasında yaygın bir kelime olan “ZapuZci” ile beraber kullanılan “padişah memuru, devlet işleri sözcüsü”(9) anlamındaki *Zapici* ‘kapuçi’ kelimelerini delil olarak sunmak için alıntı olarak kullanılmış görünmektedir ve bunlar bir diyalektin varlığını kanıtlamak için son derece rastlantısaldır.

Dolayısıyla, diyalektle ilgili farklılaşma araştırmasında geriye, ilk döneme bakmamız daha isabetli olacaktır. Kırım, Dinyester ya da Don bölgelerinde(10) daha uzun veya daha kısa süreliğine yaşayan Ermeni göçmenlerin, çeşitli, diyalektal anlamda farklılaşmış Türk dili topluluklarından Kıpçak dilini öğrenmek için iyi bir fırsata sahip oldukları kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu farklılaşmanın kökleri, Türk dillerinin Batı grubu geçmişinin derinliklerine uzanmaktadır. Bu tür temasların kanıtları, özellikle somut etnik oluşumlar konusunda Ermeni Kıpçakçasının kökeninin aydınlatılmasında olduğu gibi Türk dillerinin bazı tarihî diyalektolojileri bakımından da önem arz ederdi. Maalesef, hala bu amaca ulaşmaktan bir hayli uzak durumda bulunmaktayız. Sorun önemlidir ve metinsel dayanak kapsamlı tutularak her zaman tekrar tartışılmalıdır. Bununla birlikte bu sorun yer, zaman ve Ermenileri Kıpçak diliyle tanıştıranlarla ilgili varsayımdan bağımsız olarak çözüme kavuşturulamaz. Son yıllardaki tarihle ilgili çalışmalar bizi şu sonuca götürmektedir: Ermeni göçmenlerin aslında bizim “Kıpçak dilleri” olarak adlandırdığımız dili konuşan Türklerle çok uzun süreli birtakım temasları, Kırım’da meydana geldi ve söz konusu dilin aktarımı da orada gerçekleşti. E. Schütz 1976’da yayımlanan bir bildirisinde detaylı olarak bu kabulün meydana gelmiş olabileceği Kırım kasabalarından birindeki koşullar üzerinde çalışmıştır. O, daha önce Solzat’a dikkat çekmişti. Eski Kırım, Kuman Kıpçak dilinin genellikle kullanıldığı yerdir.(11) Tıpkı Solzat yerleşik halkı gibi Kıpçak konuşurları da Polonya-Ukrayna merkezlerine doldurulmuş insanlar olmalıydı. Diğer uzmanlarca daha önce aynı şekilde, Kırım’a yerleşmiş halkın bu süreçte oynadığı önemli rol üstünde duruldu.(12) J. Dashian, Viyana koleksiyonlarında muhafaza edilen yazmaların bazılarının Kırım’da yazılmış olabileceğini düşünmüştür. Bu daha çok iki yazma ile ilgiliydi: Bir “Ermeni-Kıpçak Sözlüğü”nü içine alan Makhitarist koleksiyonun 311 nolu yazması ve “Ermeni Kilisesi Dua ve Yakarışları”nı içeren aynı koleksiyonun 143 nolu yazması.(13) Ancak Dashian’ın varsayımının yanlışlığı, yakın zaman önce Daşkeviç tarafından açıklanmıştır.(14) Onun çekincesi yerinde gibi görünmektedir ki ayrıca bu, bahsi geçen “sözlük”te rastlanabilen yüzlerce ve yüzlerce Lehçe ve Ukraynaca alıntı kelime kanıtlarıyla desteklenmiştir. Mesela, listemizi sınırlı tutmak için yalnızca “b” harfiyle başlayan kelimeleri verebiliriz(15):

bèsèda, bĳegunk'a, bidlo, bistriy, bla.(plaha), bilisk (anĳesi), bilisk'iy, blisĳitĳa bol-, blizna, blušnirĳa vb. Örneĳin, Codex Cumanicus'ta var olan Slavca kelimelerle kanıtlanmış olduĳu üzere, Ukrayna Rusçası ve Leh dili etkisinin Kırım'a ulaştığı biliniyor olmasına raĳmen Kırım'daki Ermenilerce kaydedilebilen bu denli yüksek miktardaki Lehçe temel kelime varsayımı ölçüyü kaĳırmak anlamına gelmektedir ve bu varsayım anlamsız görünmektedir(16).

Benzer bir durum, muhtemelen 143 nolu yazmadaki olaydır. Yazmanın son 54 sayfasını içeren kısmi incelemesi, *hètman, mur, podpora, potop, riĳer, rosa* ve Ukrayna Rusçası "ders, ĳalıřma" anlamındaki *uruh* kelimesi gibi Lehçe kelimelerin varlığını kanıtlamıştır(17).

Yukarıdaki örnekler Ermeni Kıpçakçasının diyalekt olarak ayrışması sorununun bir iç dilbilimsel incelemeyle çözümlenebileceği düşüncesini desteklemektedir. Soruna daha yakından bakalım:

Buradaki temel sorun, diyalektle ilgili bir bakış açısına ilişkin olarak düşünölebilecek tam anlamıyla bu gibi özelliklere işaret etmektedir. Ancak bu noktada fark edilmelidir ki söz konusu metnin fonolojik yorumu, Ermeni grafik sistemi ile Türkçenin fonetiği arasındaki sınır çizgisini ortadan kaldırmaktadır. Gerçek şudur ki, pek çok durumda kişi, farklı yazar ve müstensihlerce de isteĳe göre başvurula gelmiş Ermeni grafik işaretiyle yorumlanmış bir fonemin yaklaşık ama gerçek değerinden emin olamaz. Burada tam anlamıyla kafa karıştıran, sesli harf sistemine (vokalizm) ilişkin problemlerdir. řu kadarı bilinmektedir ki Ermeni alfabesi iki işareti yardımıyla, sıkça rastlanan Türkçe ö ve ü seslerini yorumlama olasılığına sahiptir ancak Ermeni-Kıpçak metinlerinde tam olarak bu yazı sistemi sadece istisnai olarak kullanılır. Böyle olunca ünlü uyumuna bağlı diğer sorunlarda olduğu gibi bu önemli noktada da tablo belirsizliğini korumaktadır(18).

Ünlü değişimlerinin kayda deđer uzun listesi incelenmelidir:

-a- ~ -è- (har ~ hèr; yaniĳeri ~ yèniĳeri; bazirgan ~ bèzirgan)

-a- ~ -o- (zatun ~ zotun; maydan ~ meydan; aldawuĳi ~ aldowuĳi)

-e- ~ -i- (bèr- ~ bir-)

e- ~ è- (et- ~ it-)

e- ~ ĳe- (.....)

-i- ~ -i- (zizil ~ zizil)

i- ~ i- (zotinli ~ zotinli)

-i- ~ -u- (dĳift ~ dĳuft)

-i ~ -u (uĳunĳi ~ uĳunĳu; buni ~ bunu; zuti ~ zutu)

-o- ~ -u- (yol ~ yul; zol ~ zul; toz ~ tuz)

- u- ~ -a- (yuzov ~ yazov; džuvap ~ džavap)
 -u- ~ -i- (altun ~ altin; zatun ~ zatın; suçsuz ~ suçsüz)
 -u- ~ -o- (buyruz ~ boyruz). (19)

İki o- işareti kullanmanın (.. ve O) çok büyük olasılıkla fonolojik bir arka planı yoktur. Şurası çok açıktır ki, Ermeni alfabesi bir yandan Batı Türkçesinin neredeyse bütün temel fonemlerini yorumlayabilirken diğer yandan da aynı amaç için bazı işaretlere fazlasıyla sahiptir. Bu son durum, yazar ve müstensihlerin bazı işaretleri tamamen bireysel biçimde alternatif olarak kullanmalarına olanak sağlamıştır. Bu, çoğunlukla ünsüzlerle ilgilidir. Burada güzel bir örnek, büyük ihtimalle soluklu okumanın hiç var olmadığı Türkçe fonemleri yorumlamak için başvurulmuş olan Ermenicenin soluklu seslerini gösteren işaretlerin yapılaş tarzına yardımcı olabilir: ata ~ at'a "baba". Bizim tahminimiz şöyledir: Türkçe dilinin ince ses değişikliklerini yakalama güçlüğü ve patlamalı-sızmalı sesler için Ermeni işaretlerinin yoğunluğu, *džuhut~džuvut*, hatta *čhut*; *oruc~orud* ve *tamzači~tamzadži* gibi eşdeşler üretmiştir.

Burada Ermeni Kıpçakçasının patlamalı seslerinin anlaşılması çok güç tablosunu hatırlatmak isteriz. Onların ad durumlarında, Türk dilinin ortak değişken sesleri b~p, d~t ve k~g, geçmişi 10. yüzyıla uzanan Orta Ermeniceyi doğu ve batı(20) olarak iki dilbilimsel kola ayıran, varlığını bugüne kadar devam ettirmiş Ermenice fonolojik karşıtlıkları b~p, d~t ve k~g ile karıştırılmıştır. Endişe edilecek nokta şudur: Alternatif olarak iki farklı alanda fonolojik bir karşıtlıkta varlığını sürdüren patlamalı seslerin iki dizisini belirten Ermeni grafik işaretlerine, sırf Kıpçakçanın patlayıcı ve iç patlamalı ünsüzlerini açıklamak için başvurmak, sonuncusunun yeni bir fonolojik inşasını pratik olarak olanaklı kılmamaktadır.

Bunu müteakip, sık görülen ünsüz değişimlerinin (alternans) bir listesini veriyoruz:

- t- ~ d- (tifdar~diftar; tayfa~dayfa; tugul~dugul)
 -t- ~-d- (keltir~keldir-)
 -t ~-d (na.t~ na.d)
 -b ~-p (dzuvab~ dzuvap)
 b- ~ m- (bunung~munung; bunu~munu, vb.)
 g~k- (gel~kel-)
 -k~g (yuk~yug)
 q~z- (zan; zaşuz)
 -q~z (zasuz)
 -z~-ğ- (azča~ağča; sazlan~sazlan-)
 -h~-v- (džuhut~džuvut)

- l~n- (bular~bunar)
- m~n- (zaramγu~zaranγu)
- ng~n- (songra~sonra)
- f~v- (ufak~uvak)
- v~f (aruv~aruf)
- dž~č- (džuvap~čavap)
- dž~č- (toradži~torači)
- dž~č (orudž~oruč)
- š~z- (ošta~ozta) vb.

Ermenicenin alfabetik işaretlerinin zenginliği ile birlikte fonetik değişimler, *zaramzu~zaranγu~zarankγu~zaranzu* ya da *jiltrim~jertrim* ve bunun gibi Ermeni Kıpçakçası kelimelerde çokbiçimliliğe neden olmuştur.

Ayrıca Ermeni Kıpçakçasında bunun gibi iyi bilinen fonetik olaylar şunlardır: benzeşme ve benzeşmezlik (sossuz<sozsuz; bittir-<bit-dir-), göçüşme (bayram<bayram; zanča<začan), ünlülerin erimesi (zz<ziz; vozsa<vozesa) ve ünsüzlerin erimesi (idži<indži; išan<nišan; bi<biy; karvasara<karvansaray), ortaya eklenmiş (interpalation) ilave veya parazit fonemler ekleme (biznim<bizim; čivit<čift) vb. Bu olayların bazıları ortak bir niteliğe sahiptir ve diğer Türk dillerinde gözlemlenebilir; diğerleri ise münferittir. Dolayısıyla, belirli bir yazar veya müstensih tarafından az ya da çok kullanılmıştır. Onların bir kısmının, diyalekt ile ilgili bir incelemede ayırıcılar olarak iş görebileceği göz ardı edilemez.

Gelecekte, var olan tüm Ermeni Kıpçak metinlerinden en arzu edilen yayını ve bilgisayara geçirilen hesaplamaların mümkün bir uygulaması kesinlikle bu dilin görüntüsünü daha net hale getirecektir. Bununla birlikte benim tahminim o ki, bugün yüzleştığımız sorun, o zaman bile denilebilir ki, diyalekt ile ilgili incelemede uygulanabilir ilgili özelliklerin seçimi, araştırmacılar için kalıcı, çözülmesi zor durum olarak kalmaya devam edecektir.

Dipnotlar:

1. “Les monuments dont il est question ici sont rédigés dans deux dialectes dont l’un paraît avoir subi l’influence de la langue turque osmanlie”, M. Lewicki- R. Kohnowa, La version turque – kiptchak du “Code des lois des Arméniens polonais” d’après le ms. No 1916 de la Bibliothèque Ossolineum, RO XXI; 1957, p. 157. Ya. R. Daşkeviç, “Armyano-kıpçakskiy yazık: etapı i istorii”, Voprosı Yazıkoznaniya, 1983/I, s. 101.
2. A. von Gabain, Die Sprache des Codex Cumanicus, PhTF, I, 1959, p. 46-47.
3. “The double distribution of the Coman language of the Codex Cumanicus clearly proves that the dialects were spoken in two different regions; the first in territories in direct contact with the Italian colonies, and the second by the Comans/Tatars/ among whom the Franciscan missionaries worked”; “Roughly speaking, the material of the Codex can be

- divided into two major dialects”, L. Ligeti, Prolegomena to the Codex Cumanicus, in: Codex Cumanicus Edited by G. Kuun..., Budapest Oriental Reprints, Series B 1, pp. 20, 24.
4. Daşkeviç, op. cit.; the same, “Codex Cumanicus-voprosi voznikoveniya”, Voprosi Yazikoznaniya, 1985/4, p. 72-83.
  5. “...bisher noch nicht behandelten tatarischen Dialekt der Armenier in Polen...”; “...das tatarischen Idiom...”, F. v. Kraelitz-Greifenhorst, Sprachprobe eines armenisch-tatarischen Dialektes in Polen, WZKM, XXVI, 1912, p. 308-309.
  6. Daşkeviç, “Armyano-kıpçakskiy yazık: etapı i istorii”, p. 101.
  7. Ya. R. Daşkeviç- E. Tryjarski, “Armyano-kıpçakskiy dokument iz Konstantinopolya 1618 g., Folio Orientalia, XI, 1969, pp. 123-137.
  8. Named Jakup Biçaqçi = Iakup Nozownik, Daşkeviç- Trijarski’ op. cit. pp. 124, 125, 127.
  9. E. Schütz, An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-21, Budapest 1968.
  10. “Mıy şçıtayem, çto protsess yazikovoy kıpçakizatsii ohvatil dispersno vse armyanskoe naselenie Krıma, Povol’jiya i Podnestroviya, a poiski konkretnogo tsentra projivaniya arman kıpçakofonov v Krımu ne mogut uvençat’sya uspehom“ , Daşkeviç, Armyano-kıpçakskiy yazık : etapı i istorii, p. 93.
  11. E. Schütz, “Armeno-kiptschakisch und die Krim, in: Hungaro-Turcica. Studies in honour of Julies Németh, Budapest 1976, s. 201.
  12. F. Macler, J. Deny, T. Kowalski, M. Lewicki and others.
  13. J. Dashian, Catalog der armenischen Handschriften in der Mechitharisten Bibliothek zu Wien, Wien 1895, pp. 78, 162.
  14. “No soobşçeniya Taşnyana i Maklera postroeni v znaçitelnoy mere na nedorozumehah“, Daşkeviç, Armyano-kıpçakskiy yazık; etapı i isterli, p. 94. “However, part of the suppositions made by Taşyan and Macler as well as other references in various catalogues and reviews of manuscripts, have not yet been checked”, the same, Who are Armeno-Kipchaks? (On the Ethnical Substrate of the Armenian colonies in the Ukraine), Revuedes Etudes Armeniennes”, N.S. XVI, 1982, p. 392.
  15. E. Tryjarski, Dictionnaire armeno-kiptchak d’apres trois manuscrits des collections viennoises, I, Varsovie 1968-1972, fasc. I.
  16. On the Coman-Slavic linguistic contacts see well-known studies by K. H. Menges, N. A. Baskakov and A. Zajaczkowski.
  17. E. Tryjarski, The Story of Holy Mariane in the Kipchak Language of the Polish Armeni (in print).
  18. The question was often discussed by Kraelitz-Greifenhorst, Dent, Kowalski, Pritsak and especially by Ö. Schütz. On the Transcription of Armeno-Kipchak, AOH, XII, 1-3, 1961, pp. 139-161.
  19. These and following examples have been mainly taken from the texts edited by Lewicki-Kohnowa (Code...), Kraelitz-Greifenhorst (Sprachprobe = Psalm 50 [51]), Tryjarski, (Dictionnaire).
  20. Cfr. for instance J. Karst, Historische Grammatik des Kilikisch – Armenischen..., Strassburg 1901, p. 1, 75 ff. In reality, this process was very complicated. Cfr. A. Pisowicz, Le développement du consonantisme armenien, Wrocław – Warszawa – Krakew – Gdansk 1976.